

Є. Гончарук, асп.

БАРОКОВИЙ МОТИВ ГРІХА І ПОКАРИ В ПОЕМІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "СОН"

У статті аналізуються особливості барокового мотиву гріха і покарання та досліджуються моделі втілення цього мотиву Тарасом Шевченком у поемі "Сон". Визначаються особливості індивідуального розуміння барокових категорій гріха і кари, виокремлюється низка субмотивів, що існують у творі.

Ключові слова: бароковий мотив, субмотив, категорія.

В статье анализируются особенности барочного мотива греха и наказания и исследуются модели воплощения этого мотива Тарасом Шевченко в поэме "Сон". Определяются особенности индивидуального понимания барочных категорий греха и наказания, выделяется ряд субмотивов, которые существуют в тексте.

Ключевые слова: барочный мотив, субмотив, категория.

In this article the features of the baroque motif of sin and punishment are analyzed and implementation models of this motif made by Taras Shevchenko in his poem "The Dream" are investigated. Features of individual understanding of baroque category of sin and punishment are determined, number of submotifs, that exist in this work are named.

Key words: baroque motif, submotif, category.

Д. Чижевський вважав, що попри фундаментальні дослідження конкретних стильових епох, творчості їх яскравих представників, докладного вивчення потребують питання спорідненості таких стилів як Бароко і романтизм. Адже аналіз взаємовпливів їх елементів, мотивів часом дають набагато більше для висвітлення загальних питань історії літератури.

© Гончарук Є., 2011

Ще дотепер дослідження зв'язків, типологічних подібностей поетичної творчості Т. Шевченка з літературним спадком Бароко були не чисельними. Розвідки Ю. Барабаша, І. Дзюби, О. Новик, Л. Ушкалова дають певні уявлення про літературу кінця XVII – початку XVIII ст. Що ж до вивчення традиції побутування барокових мотивів у творчості поетів-романтиків, зокрема Т. Шевченка, ця проблема залишається недостатньо розробленою.

Вивчення одного з найпоширеніших барокових мотивів гріха і покари у поезіях Т. Шевченка не було предметом детального аналізу, тому актуальним буде окреслити форми функціонування цього мотиву в поезії Т. Шевченка, зокрема в обраній поемі "Сон".

За "теорією культурних хвиль" Д. Чижевського, Бароко і романтизм мають багато спільних ознак: стремління до внутрішніх антитез, до протидійних сил, загадковості, неясності, похмурості, динаміки. Барокова культура була останньою потужною мистецькою хвилею, що "залила" собою усі наступні епохи. Це відбувається на рівні відгомону філософських категорій, традиційних християнських мотивів та образів, що використовуються письменниками романтиками для вирішення вічних проблем.

Обрана нами проблема гріха і покари є однією з найдавніших у контексті української християнської культури, що пов'язана ще з гріхопадінням Адама і Єви і як наслідок – втрата людьми головного Божого дару – вічного буття у світі добра. Біблійна концепція гріха і кари закладена ще в історії Каїна, що вбив свого брата. Відомий дослідник барокової епохи Л. Ушкалов слушно зауважує, що свобода як одна з провідних екзистенціалій у літературі Бароко, дарує людині можливість вибору: Бог не порятує людину, як вона не хоче того сама. А людська "вільна воля" занадто часто стає "сваволею" супроти Божого промислу, отже гріхом [12, 34]. Мотив гріха і покари зумовлений питоמו релігійним характером барокового письменства, тому письменники-священики незалежно від жанрових особливостей твору утверджували християнську мораль у своїх текстах. Типовий бароковий мотив марності та минулості життя тісно пов'язаний з істиною про неминучу розплату за гріхи у разі ведення неправедного способу життя. Уся життява філософія барокового письменника і відповідного ставлення до світу зумовлена християнськими настановами терпіти і покладатися на Божу справедливість. Мотив швидкоплинності життя змушував постійно пам'ятати про розплату за гріхи. А "Что есть жизнь наша, как нѣ из грѣха в грѣх степенный переход?.." [7, 47], розмірковує тогочасний мислитель.

Саме тому тогочасному письменнику необхідно було шукати засоби для впливу на читача шляхом постійного нагадування про жахливі наслідки – кару, за гріхи, скоєні в житті. Будучи спадкоємцями певних елементів літератури Середньовіччя, барокові поети сміливо

зображали картини страшного суду, Божу кару, муки грішників тощо. До того ж історичні події, в яких розвивалась література Бароко, сприяли якнайкращому розвитку елементів "естетики потворного". Автори майстерно вправлялись у детальному зображенні страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо. "Сам час підготував наочний матеріал для таких зображень, бо саме сімнадцятий вік належав до епох, що вкрили Європу руїнами та трупом. І Україна належала до тих країн, що в них спустошення були найбільші..." [13, 97]. Тож логічним є тісний взаємозв'язок мотиву гріха і покари із мотивом смерті, есхатологічною тематикою.

Багато барокових поетів розширювали традиційний перелік основних гріхів. Іоанікій Галятовський у свій час навіть створив книгу "Грѣхи розмаїтї...", у якій виклав та описав поширені людські гріхи задля усвідомлення і визнання християнином своїх гріхів перед Богом. М. Сулима створив однойменну книгу, щоб не лише зібрати свідчення розмаїтості гріхів та покарань за них у XVII–XVIII століттях. До довгого списку належать такі провини, як, наприклад: двоєженство, втеча жінки (чоловіка) з дому, вбивство, розпуста, збочення.

Для багатьох поетів Бароко, наприклад Кирила Транквіліона-Ставровецького, були традиційними апокрифічні мотиви мук грішної душі, де гріх – "зрада Бога, одвертий бунт, мерзенність запустіння, гній і хробацтво, осквернення" [4, 116]. Гріх не безпідставно сприймався як щось тлінне, старе, людське боговідступництво, описане у Старому Заповіті. Це відбулося дуже давно і спричинило розтління всіх людських нащадків. М. Сулима, порівнюючи описи гріхів барокової епохи, зауважує, що у творах письменників-романтиків спостерігається подібність. Але інтерпретація тих самих гріхів у романтиків виходить за межі звичайної опозиції "гріховність – праведність", почасти вона здійснюється через вирішення проблем добра і зла, гріха і покари [6, 73]. Дослідниця О. Новак наголошує, що людина Бароко у питаннях кари за гріхи цілком покладається на Божу волю, романтики ж нерідко ставлять під сумнів справедливість кари, роблячи своїх героїв утіленням покарання, тощо.

Барокові автори зображували апокаліптичні картини, описували страшний суд, картини пекла, муки несправедливих завжди з морально-повчальною метою, аби страх смерті постійно переслідував людину. Романтики ж поєднували подібні мотиви з картинами потойбіччя, що панували в народних віруваннях. Т. Бовсунівська відзначає, що специфічно романтична естетизація танатологічних понять смерть, народження, гріх, спокута у М. Костомарова, наприклад, вмотивована слов'янською міфологією [2, 213].

Ю. Барабаш, І. Дзюба, Л. Ушкалов, досліджуючи універсальні мотиви творчості Т. Шевченка, неодноразово зауважували про зв'язок творчості Тараса Шевченка і давньої української літератури, зокрема

літератури Бароко. Л. Ушкалов, обґрунтовуючи тезу про чільне місце барокової традиції у творчості Т. Шевченка, наводить факти, що свідчать про обізнаність поета в культурно-мистецькій спадщині попередньої епохи. Науковець пише: "Українське Бароко присутньо живить... сакральний первень Шевченкової поезії" [12, 208]. Проявом тяглості української духовної та літературної традиції є подібність Шевченкового мотиву смерті з бароковою танатологічною моделлю (за Ю. Барабашем) та схожість поетичних систем Т. Шевченка з українським бароковим богомисленням.

Переходимо до дослідження моделей втілення мотиву гріха і покари у поемі Т. Шевченка "Сон... У всякого своя доля". Відразу варто зауважити, що метафізичний зв'язок смерті і сну, їхня подібність, була сприйнята митцями Бароко ще від античної міфології (у давньогрецькій міфології братом близнюком бога смерті Танатоса був бог сну Гіпнос) і майстерно використана Т. Шевченком у поемі "Сон".

Уже з перших рядків твору автор подає перелік гріхів, зауважуючи, що кожна людина грішна, але по-своєму, адже "У кожного своя доля / І свій шлях широкий" [14, 192]. Поет опосередковано описує гріхи жадоби: "Той неситим оком / За край світа зазирає... Чи нема країни, / Щоб загарбать і з собою / Взять у домовину" [14, 192]. Відомий християнський гріх братовбивства: "А той нишком у куточку / Гострить ніж на брата" [14, 192] – згадується не лише як один із перших людських гріхів, поет також натякає на ситуацію, що склалася в той час в Україні, коли рідні люди перетворились на ворогів. Гріхи ненажерства, зради Батьківщині втілені у наступних образах: "А той, щедрий та розкішний / Все храми мурує / Та отечество так любить, / Так за ним бідкує, / Так із його сердешного / Кров, як воду, точить!" [14, 192]. Видається, що, завершуючи перелік типових грішників, злодіїв, Т. Шевченко зараховує до не менш страшних гріхів – бездіяльність, що має жахливі наслідки: "А братія мовчить собі, / Витріщивши очі! / Як ягнята. "Нехай, – каже, – / Може, так і треба" [14, 192]. Підтверджуючи цю думку, Т. Шевченко загострює увагу, що кара очікує на всіх після смерті: "Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти" [14, 192]. Барокове нагадування про рівність усіх людей перед смертю чітко прочитується у цих рядках.

Страшні злочини, скоєні проти українців російськими царями, Т. Шевченко теж розцінює як гріхи, за які вони будуть покарані: "Це той Первий, що розпинав / Нашу Україну, / А Вторая доконала / Вдову сиротину. / Кати! кати! людоді!" [14, 201]. І риторичне питання, поставлене поетом, цілком у дусі Бароко нагадує, що після смерті усі багатства і розкоші світу цього не забереш із собою: "Наїлись обое, / Накралися; а що взяли / На той світ з собою?" [14, 201].

Описуючи різноманітні людські гріхи, злочини, Т. Шевченко, за словами М. Сулими, не судить винного, а лише по-бароковому, по-проповідницьки нагадує про християнський суд, який очікує на всіх. Він, як і барокові митці, демонструє факт гріха й оповідає, яка кара очікує людину за християнськими законами, а не за його власним присудом: "Шевченко судить лише за саме зло і сам гріх у світі" [8, 218]. Так С. Смаль-Стоцький відмічає, що поет є речником правопорядку, освяченого на волі, справедливості, правді, християнській етиці [8, 165].

Зустрічаючи своїх "землячків" у Петербурзі, Т. Шевченко закидає їм переступ такого відомого заповіту, як "шануй батьків своїх". Скоюючи цей гріх, зрадники-земляки зрікаються самих себе: "Сміються та лають / Батьків своїх, що змалечку / Цвенькать не навчили / По-німецьки, – а то тепер / І кисни в чорнилах! / П'явки! П'явки!.." [14, 204]. Опосередкованою, замаскованою є зрада українців, що, переїхавши до російських міст, зреклися мови, віри і своєї країни, а відтак і себе. Для Т. Шевченка вони не перестали існувати: "Україно! Україно! / Оце твої діти, ... Заглушені!.. Плач, Україно! / Бездітна вдовице!" [14, 204]. Як бачимо, поет виходить за рамки традиційного праведного попередження, надаючи мотиву гріха і кари глибшого ідейного змісту.

У творах поетів-романтиків часто акцентується увага на гріхові зради та кари за нього. М. Костомаров наголошував, що гріх зрадника не зрівняється навіть з гріхами великих злодіїв і заслуговує він на вічні муки і катування. У Т. Шевченка наші "землячки" – це ми, українці, що зраджуємо самі собі, і за це нас Бог карає.

Так гетьман Полуботок, що у свій час був призначений керувати у Лівобережній Україні царем, який знищував козацтво – теж постає у Т. Шевченка зрадником, його гріх розкривається через низку типово барокових образів, що мають вразити читача своєю жорстокістю, потворністю: "Що ти зробив з козаками? / Болота засипав / Благородними костями і поставив столицю / На їх трупах катованих!" [14, 202]. Не дивлячись на добрі наміри гетьмана, підпорядкування царю, катування козаків, за Т. Шевченком – зрада. Карою за цей гріх є муки і неспокій душі, він буде вічно зв'язаний із гріхами царя: "Кайданами. Скований зо мною / Навіки-віки. Тяжко мені / Витать над Невою. / України далекої, / Може вже немає. / Полетів би, подивився, / Так Бог не пускає" [14, 202].

Устами закатованої душі, що постає в образі білої пташки, Т. Шевченко викриває гріхи царя, що загубив засланих українців. Поет подає нам жахливі картини гріхів: "Ти нас з України / Заслав голих та голодних, / У сніг на чужину / Та й порізав, а із шкур наших / Собі багрянцю" [14, 203]. Втілення категорії кари подається автором у метафоричному ключі: "Зміє, людоїде, / На страшному судищі / Ми Бога закриєм / Од очей твоїх не ситих" [14, 203].

Як бачимо, мотив гріха і покарання навіть в одному творі розгалужується на декілька субмотивів. До таких можемо зарахувати і мотив кари без гріха. Нарікання, висловлені від першої особи, все ж можна сприймати узагальнено: "За що мені муки? / Кому я що заподіяв!.. За що, не знаю, я караюсь, / І тяжко караюсь! / І коли я спокутую, / Коли діжду краю, / Не бачу й не знаю!" [14, 197]. Риторичні запитання Т. Шевченка свідчать про зародження сумнівів у праведності Божого суду. Зображення сцени страшного суду, що нагадують страхітливі картини пекла у поетів Бароко, за мить розвінчуються: то не мерці – то лише каторжники. Т. Шевченко використовує низку метафор, образів-символів на позначення пекла (пустеля, домовина), в авторі "Мерці за правдою встають! / Ні то люди, живі люди / В кайдани заліті. / Із нор золото виносять, / Щоб пельку залити / Неситому!.." [14, 197]. Описуючи каторжників-мерців, Т. Шевченко зображує кару, що вони несуть за невідомі гріхи. Але поет висловлює сумнів у відповідності кари гріху: "А за що? Те знає... / Вседержитель... а може, / Ще й він не добачає" [14, 197]. М. Сулима нагадує, що християнський суд – милосердний, тому відчуття відповідальності за нещасні долі штовхають автора поеми на ці сумніви.

У рамках досліджуваного мотиву гріха і покари можна виділити складові, що до нього дотичні. Барокові поети часто зображували розкошування, зажерливість людей, занедбання душі – що було прикладом неправедного життя і розглядалось як гріх. Для прикладу можна навести описи розкішних палат вже померлого пана у "Лекарстві.." К. Транквіліона-Ставровецького. Віднаходимо і в поемі "Сон" образи-символи, порівняння на позначення неправедного грішного життя: "Так от де рай! Уже нащо / Золотом обліті / Блюдолизи..." [14, 199]; "За богами – панства, панства / В сребрі та златі! / Мов кабани годівані, – / пикаті, пузаті!" [14, 199]. Для нагадування про можливу кару Т. Шевченко витворює нечисленні образи-символи на позначення вічної смерті (домовина, пустиня), вічної кари (мука, каторга) та інші.

У легко помітних на перший погляд паралелях мотиву гріха і покари у Т. Шевченка і поетів доби Бароко все ж є низка відмінностей на ідейному та художньо-семантичному рівнях. Навіть подаючи, здавалося б, традиційні християнські гріхи: братовбивства, жадібності, зради, поет вкладає в них власне український зміст, тим самим викриває і вказує на гострі проблеми того часу. Найбільшим гріхом у цій поемі за Т. Шевченком є зрада мови, віри, Батьківщини, адже цей гріх призводить до страхітливих наслідків: так душа гетьмана Полуботка мучиться, побоюючись, що України вже немає, розуміючи наслідки своїх дій. Тарас Шевченко не судить грішників, він, вдаючись до барокової естетики потворного, нагадує про можливі наслідки. Важливим є субмотив кари без гріха. Зображуючи муки людей живих, автор видає їх за мерців, що розплачуються за гріхи.

Тарас Шевченко у своїй поетичній спадщині, а зокрема в поемі "Сон", зберіг тяглий зв'язок із бароковою традицією і водночас демонструє індивідуальне розуміння взаємозалежних категорій гріха і кари. Забарвлюючи універсальні мотиви життя і смерті, біблійну мудрість, християнські кано- ни особистісним вільним відчуттям зв'язку між гріхом і карою.

1. Барабаш Ю. "В останню тяжкую минуту...": Мотив смерті в поезії Тараса Шевченка / Юрій Барабаш // Сучасність. – 2006. – №5/6 – С. 124–141.
2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини XIX століття / Тетяна Бовсунівська. – К., 2001. – 344 с.
3. Дзюба І. М. Універсальні мотиви в Шевченковій поезії / З криниці літ. – К.: Обереги, 2001. – Т. 1. – 975 с.
4. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть / Богдана Криса. – Львів: Свічадо, 1997. – 216 с.
5. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка / Дмитро Наливайко // Слово і час. – 2007. – № 1. – С. 27–37.
6. Новик О. Традиція використання барокового мотиву гріха й покари у творчості українських поетів-романтиків / Ольга Новик // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 69–74.
7. Слова и рѣчи Іоанна Леванды, протоієрея Києво-Софійського собора: В 3 ч. – Спб., 1821. – Ч. 2.
8. Сулима М. М. Грѣхи розмаїтї: елітиміїні справи XVII–XVIII ст. – К., 2005. – 256 с.
9. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / [Барабаш Ю., Боронь О., Дзюба І. та ін.]. – К.: Наукова думка, 2008. – 376 с.
10. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII століття / [Упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень]. – К.: Наукова думка, 1978. – 604 с.
11. Українське бароко у 2-х томах: [зб. наук. праць / упорядкув., ст., пер. і прим. Л. Ушкалов]. – Харків: Ақта, 2004. – Т. 1. – 635 с.
12. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Леонід Ушкалов. – Харків: Ақта, 1999. – 216 с.
13. Чижевський Д. М. До проблем українського бароко // Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. – К., 2003. – 468 с.
14. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1977. – 598 с.
15. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.